

Maria Alexandra Pantea

***Preoți și învățători
români din Protopopiatul
Ortodox al Aradului
(1812–1918)***

Ediția a II-a, revăzută și adăugită

Editura MEGA
Cluj-Napoca
2021

CUPRINS

LISTA ABREVIERILOR.....	9
PREFAȚĂ LA EDIȚIA A II-A.....	11
CUVÂNT-ÎNAINTE.....	15
INTRODUCERE.....	17
CAPITOLUL I. ISTORIOGRAFIA TEMEI.....	23
CAPITOLUL II. LEGISLAȚIA ȘCOLARĂ ȘI BISERICESCĂ DIN TRANSILVANIA ȘI POLITICA AUTORITĂȚILOR.....	47
II.1. Legislația școlară, expresie a politicii autorităților.....	48
II.2. Biserica Ortodoxă și politica școlară în secolul al XIX-lea și începutul secolului XX.....	61
II.3. Situația școlilor din protopopiatul Arad reflectată în circularele Episcopiei Aradului.....	72
CAPITOLUL III. PROTOPOPIATUL ARADULUI (1812–1918).....	89
III.1. Istoria Protopopiatului Arad.....	90
III.2. Situația socială și economică a locuitorilor.....	95
III.3. Românii în izvoarele demografice.....	110
III.4. Structura etnică în Protopopiatul Aradului.....	125
III.5. Situația confesională în Protopopiatul Arad.....	140
III.6. Activitatea protopopilor.....	160
III.6.1. Atribuțiile protopopilor.....	160

III.6.2. Protopopii Aradului (1812–1918).....	166
III.6.3. Activitatea inspectorilor școlari.....	176
CAPITOLUL IV. PREOȚII ȘI ÎNVĂȚĂTORII – ELITA MINORĂ A SATULUI ROMÂNESC.....	183
IV.1. Măsuri luate de Episcopia Aradului pentru o mai bună formare și educare a preoților și învățătorilor.....	184
IV.2. Pregătirea învățătorilor.....	195
IV.3. Pregătirea preoților.....	208
IV.4. Activitatea elevilor și studenților în cadrul societăților culturale.....	219
CAPITOLUL V. ROLUL PREOȚILOR ÎN SOCIETATEA ROMÂNESCĂ.....	225
V.1. Situația parohiilor din Protopopiatul Aradului.....	226
V.2. Condiția socială și economică a preoților.....	237
V.3. Activitatea preoților în biserică.....	244
V.4. Implicarea preoților în activitatea școlară.....	253
V.4.1. Catehizări.....	258
V.5. Activitatea preoților și învățătorilor în cadrul Protopopiatului și a Episcopiei arădene.....	265
V.6. Elemente de imagologie – preoți „buni” și preoți „răi”.....	273
CAPITOLUL VI. ROLUL ÎNVĂȚĂTORILOR ÎN SOCIETATEA ROMÂNESCĂ.....	291
VI.1. Situația școlilor din Protopopiatul Arad (1812–1918).....	291
VI.2. Situația materială a învățătorilor.....	312
VI.3. Imaginea învățătorului în satele din Protopopiatul Aradului. Dascăli de „vocație” și dascăli „anchetați”.....	319
VI.4. Activitatea școlară a învățătorilor.....	327
VI.5. Învățători-pedagogi, autori de manuale școlare.....	341
VI.6. Implicarea învățătorului în activitatea bisericească. Relația preot- învățător.....	348
VI.7. Activitatea învățătorilor în cadrul Conferințelor și a Reuniunii Învățătorilor.....	356

CAPITOLUL VII. FONDURI ȘI FUNDAȚII ȘCOLARE ȘI BISERICESTI DIN PROTOPOPIATUL ARADULUI (1815–1918).....	377
VII.1. Fundații și Fonduri din Transilvania și Ungaria care au activat în Protopopiatul Arad.....	378
VII.2. Intelectuali arădeni susținători ai fondurilor și fundațiilor școlare și bisericești din Transilvania și Ungaria.....	386
VII.3. Fonduri și Fundații locale înființate în satele din Protopopiatul Aradului.....	390
VII.4. Intelectuali arădeni stipendiști ai diverselor Fundații.....	427
 CAPITOLUL VIII. CONTRIBUȚIA PREGĂTIRII ȘI ÎNVĂȚĂTORILOR LA MODERNIZAREA SOCIETĂȚII ROMÂNEȘTI (1812–1918).....	437
VIII.1. Evoluția culturală în Protopopiatul Aradului (1812–1918).....	437
VIII.2. Activitatea preoților, învățătorilor și intelectualilor din Protopopiatul Aradului în cadrul Asociațiunii naționale arădene pentru cultura poporului român.....	446
VIII.3. Contribuția preoților și învățătorilor la formarea și dezvoltarea organizațiilor culturale sătești locale.....	472
VIII.4. Implicarea preoților și învățătorilor în modernizarea societății rurale românești prin înființarea și conducerea institutelor de credit.....	487
VIII.5. Implicarea preoților și învățătorilor în combaterea „păcatelor lumești”.....	495
VIII.5.1. Combaterea alcoolismului.....	495
VIII.5.2. Combaterea concubinajului.....	501
 CAPITOLUL IX. CONTRIBUȚIA PREGĂTIRII ȘI ÎNVĂȚĂTORILOR LA FORMAREA ELITEI ROMÂNEȘTI LOCALE..	511
IX.1. Dinastii de preoți și învățători.....	512
IX.2. Preoți și învățători formatori ai unei intelectualități în satele românești.....	518
IX.3. Intelectualii arădeni susținători ai Bisericii și Școlii românești ortodoxe.....	523
IX.4. Afirmarea unor personalități din rândul preoților și învățătorilor.....	538
IX.5. Afirmarea unor personalități și contribuția lor la dezvoltarea culturii naționale.....	550

CAPITOLUL X. LOCUL ȘI ROLUL PREGĂTIRII ȘI ÎNVĂȚĂTORILOR ÎN CRISTALIZAREA CONȘTIINȚEI ȘI DEZVOLTAREA MIȘCĂRII NAȚIONALE.....	565
X.1. Înființarea Preparandiei. Moment de afirmare a națiunii române.....	565
X.2. Implicarea preoților și învățătorilor în viața politică (1812–1867).....	572
X.2.1. Implicarea preoților și învățătorilor în viața politică (1867–1914)...	576
CAPITOLUL XI. ACTIVITATEA PREGĂTIRII ȘI ÎNVĂȚĂTORILOR DIN PROTOPOPIATUL ARADULUI ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL. CONTRIBUȚIA LOR LA REALIZAREA MARI UNIRE.....	593
XI.1. Participarea preoților și învățătorilor pe fronturile Primului Război Mondial.....	593
XI.2. Preoți și învățători implicați în viața din spatele frontului.....	599
XI.3. Activitatea preoților și învățătorilor în toamna anului 1918 – pregătirea societății pentru Marea Unire.....	616
XI.4. Preoți și învățători din Protopopiatul Arad participanți la Marea Unire.....	623
CONCLUZII.....	631
BIBLIOGRAFIE.....	647

LISTA ABREVIERILOR

A.A.O.R. Arad	Arhivele Arhiepiscopiei Ortodoxe Române Arad
A.M.O.R. Sibiu	Arhiva Mitropoliei Ortodoxe Române Sibiu
A.N.S.J. Arad	Arhivele Naționale – Serviciul Județean Arad
A.P.O.R. Nădlac	Arhivele Parohiei Ortodoxe Nădlac
A.P.O.R. Șeitin	Arhivele Parohiei Ortodoxe Șeitin
B.C.U. Cluj	Biblioteca Centrală Universitară Cluj, Secția manuscrise
B.J. Arad	Biblioteca Județeană „A. D. Xenopol” Arad, Secția Carte Veche

PREFAȚĂ LA EDIȚIA A II-A

Mărturia interesului aparte pentru istoria modernă a țării cu privire specială asupra aportului Bisericii și Școlii într-o împreună lucrare spre folosul obștesc reiese cu prisosință din cartea de față tipărită în anul 2015, iar acum aflată la cea de-a doua ediție. Autoarea, cercetătoare științifică la Universitatea arădeană privată „Vasile Goldiș”, având vocația cercetării documentelor instituțiilor fundamentale ale societății, de asemenea înzestrarea perceperii semnificațiilor momentelor cruciale și evenimentelor memoriale din viață, apelând și la rostul împletirii celor ale minții cu ale inimii cu o voință hotărâtă, a beneficiat de măsura resurselor necesare unei astfel de întreprinderi pentru obținerea rezultatelor dorite și inedite. Se știe grija pe care Universitatea amintită o acordă trecutului cu tot ceea ce evidențiază ca evenimente și personalități ale zonei de vest a țării; însuși regretatul rector fondator și președinte al forului de știință și cultură, profesor universitar dr. Aurel Ardelean s-a numărat între cinstitorii trecutului arădean. Pe măsura trecerii timpului care a confirmat concluziile acestei realizări, scriitoarea a găsit calea firească de a răspândi materialul agonisit spre o cunoaștere și pe mai departe cu aceeași dreaptă înțelegere. În acest context este recepționat cu admirație Cuvântul înainte al cărții aparținând conducătorului științific de înaltă prestanță din mediul universitar arădean sintetizând cuprinsul și subliniind meritul întregii strădanii. Personalul centrului eparhial al Arhiepiscopiei Aradului mărturisește cu emoție despre ceasurile nenumărate de cercetare în domeniu în arhiva instituției dintre cele mai vechi ale acestei părți de țară, de către autoare. Nu sunt de afirmat aceste cuvinte spre laudă, ci spre întărirea cititorilor în convingerea bogăției documentației într-o lucrare de seamă întreprinsă spre cinstea Bisericii și Școlii. Acest motiv și înțelesul care se raportează la titlu explică și numele de apostoli ai poporului dreptcredincios dat preoților și învățătorilor.

Ori, apostolatul este o misiune pe care au împlinit-o clerul și corpul didactic într-o apreciată împletire, care a format personalități spirituale și intelectuale de mare cinste al căror exemplu este urmat în continuare până în zilele noastre și pentru viitor. De aceea cunoașterea cât mai amănunțită a muncii lor contribuie la îmbogățirea ambianței de care să se împărtășească și generațiile viitoare spre progres continuu. Personal, semnatarul acestor rânduri în diferite împrejurări adresând cuvânt de îndemn ascultătorilor a apelat constant la toate înscrisurile privind pe cei care au depus o muncă jertfelnică în afirmarea științei și culturii, a frumuseții spiritualității Ortodoxiei românești, a conștiinței datoriei față de patrie și popor, care sunt moștenite cu fidelitate spre cultivarea cu sfințenie și pe mai departe. Desigur, că și astăzi slujitorii altarelor și catedrelor, cu deplină conștiinciozitate în împlinirea răspunderii ce o au față de copii și tineret, lucrează în sfera aceleiași moșteniri părintești și strămoșești, având mereu în față icoana celor ce rămân într-o amintire neștersă cu deplina demnitate pentru învățământul religios și laic. În respectarea obiectivității, cartea înscrie și stări conflictuale regretabile sesizate uneori dar cu slabe ecouri în rândurile protagoniștilor; iar aceasta spre luare aminte pentru ocolirea prilejurilor întâmplătoare ce pot să intervină, compensate însă cu pilda celor bune care trebuie să triumfe. Parcurgând paginile încă de la început, cuprinsul face proba unei tratări exhaustive cu minuțiozitate, înșirând aspectele de nelipsit ale unei lucrări ce împletește îndatoririle religioase, morale și didactice. Într-o lume modernă, cu începuturi în preajma Revoluției lui Tudor Vladimirescu, momentele importante, ca de exemplu Revoluția din 1848, Unirea Principatelor din 1859, Războiul de Independență din 1877, Marea Unire din 1918, preoții și învățătorii protopopiatului Arad și nu numai, ci și ai celorlalte unități bisericești, s-au format laolaltă prin Preparandie, Școli Normale, Institute și Academii Teologice, împlinind totdeauna un testament străbun al grijii față de viitorul patriei. E de ajuns a ne referi la o personalitate ca preotul și învățătorul Dimitrie Țichindeal, pomenit și de Luceafărul poeziei românești, spre a avea certitudinea reușitei ostelnelor șirurilor de preoți și învățători, unii „anoni ai istoriei” cum subliniază cartea și care s-au jertfit pentru idealurile de totdeauna ale neamului. Unii preoți au fost și învățători. Mulți învățători au devenit și preoți. Niciunul nu au uitat că Mântuitorul Însuși S-a numit Învățător, precum înșiși ucenicii I s-au adresat. În legătură cu

cea ar însemna nivelul cultural de atins sunt de citat cuvintele unui învățat: „cultura este finalitatea tuturor societăților, ieșind din cadrul fenomenelor elementare ale vieții organice; numai cu ajutorul ei faptele omenești pot trece în domeniul istoriei, cimentând între membrii unei societăți raportul de solidaritate și între diferitele generații raporturi de continuitate, ce constituie singura temelie a vieții sociale; însumând într-însa credințe religioase, valori morale, limbă, expresie artistică, instituții comune, ea încheagă un tot de bunuri sufletești ce transformă o aglomerație de indivizi într-un organism unitar. Nu e deci o operă individuală, ci colectivă; nu e produsul unei singure generații, ci a unei succesiuni de generații: urzită din trecut nu are, totuși, decât valoarea actualității sale.” (E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*; cf. Mircea Traian Biju, *Mic dicționar al spiritului uman*, București, 1983, p. 104). Așadar, e dorită o tradiție dinamică temeluită pe coordonatele deja cunoscute care poate fi eficientă în transmiterea pe o arie întinsă și într-un timp nelimitat a idealurilor ce vor antrena pe cei cu vocație certă spre împlinirea lor. Închizând cartea citită avem simțământul că cei despre care s-a scris au rămas mulțumiți de munca depusă, iar ucenicii pe care i-au format spre a fi oameni de caracter le-au păstrat recunoștința pentru jertfelnicia cu care au slujit Biserica și Școala în timp dar fără timp.

† TIMOTEI
Arhiepiscop al Aradului

CUVÂNT-ÎNAINTE

Prezenta lucrare științifică este o parte din teza de doctorat a autoarei, susținută în anul 2015 în cadrul Școlii doctorale în Istorie a Universității din Oradea.

Întotdeauna sunt bucuros când un doctorand de-al meu reușește să-și tipărească lucrarea la care a trudit ani buni, documentându-se temeinic în arhive și biblioteci. Este și cazul doamnei Maria Alexandra Pantea, cercetător științific în cadrul Centrului de Studii Istorice și Culturale „Vasile Goldiș” a Universității de Vest „Vasile Goldiș” din Arad.

Tema volumului analizează rolul „elitei minore” a satului românesc arădean, prin preoții și învățătorii care au activat în lumea rurală, în afirmarea economică, culturală și politică a națiunii române moderne din zona Aradului, cu implicații importante asupra unui spațiu geografic românesc mai întins, până în Banat, Crișana și Transilvania istorică. Din această „lume tăcută” a satului, prin strădaniile elitei minore s-a ridicat „elita majoră” a românilor arădeni, formată din profesori la Preparandia din Arad, protopopi și înalți ierarhi ai Episcopiei Ortodoxe a Aradului, avocați, notari, medici, comercianți, funcționari de bancă, meseriași proprietari de ateliere, țărani înstăriți. Împreună, ele vor contribui la maturizarea și organizarea politică a națiunii române, conducând-o în evenimente de răscruce ca 1848/49, 1867/68, 1892/94, Primul Război Mondial, anul apoteotic al Unirii din 1918/1919. Așa se explică, printre altele, de ce în toamna anului 1918 Aradul a fost unul din centrele politice – dacă nu cel mai important, în care s-a hotărât și organizat Marea Adunare Națională de la Alba Iulia.

Protopopiatul Ortodox al Aradului, veritabil nucleu fundament al Episcopiei de pe Mureș, beneficiază de o radiografie complexă a vieții desfășurată pe meleagurile sale între 1812–1918. Școala și biserica cu învățătorii și preoții ei încadrați în veritabile „dinastii” care își

transmiteau vocația din tată în fiu; viața de zi cu zi a enoriașilor; evoluția demografică a comunelor din zonă; elementele de imagologie reținute din comportamentul învățătorilor, preoților și omului de rând (relația învățător-preot, preoți „buni” și „răi”, dascăli de „suflet” și dascăli „anchetați”, alcoolismul și concubinajul ca tare frecvente în viața omului de rând); modernizarea lumii satului; evoluția conștiinței naționale, șocul și urmările războiului mondial asupra lumii satului – sunt urmărite cu atenție, explicate și cântărite de-a lungul unui drum la capătul căruia se împlinește unitatea națională de la 1918/1919.

Valoroasă contribuție științifică prin documentele inedite aduse în circuitul cunoașterii și interpretarea acestora, tânăra noastră colegă se înscrie promițător în rândul tinerei generații de istorici, deschisă spre noile cerințe ale istoriografiei naționale și europene.

Oradea, noiembrie 2015

prof. univ. dr. Mihai D. Drecin